

УДК 551.485

DOI: 10.18524/2303-9914.2020.1(36).205191

І. Г. Черваньов, д. тех. н., професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
кафедра фізичної географії та картографії,
площа Свободи 4, Харків-77, 61077, Україна

РОЗДУМИ НА ПОЛЯХ МОНОГРАФІЇ Ю. Д. ШУЙСЬКОГО «ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА МЕТОДОЛОГІЯ БЕРЕГОЗНАВСТВА»

Знаний в Україні фахівець-географ, професор І. Г. Черваньов рецензує фундаментальну монографію Почесного члена Українського Географічного товариства Ю. Д. Шуйського про історію започаткування, розвиток та формування географічної науки «Берегознавство». Книга містить: Вступ, 4 розділи, завершення, розширений абстракт англійською мовою (5 сторінок), цитована література 360 назв. Текст ілюструється 81 рис. та 21 фото, 4 табл. Сумарний обсяг становить 448 сторінок. Це перша загальнотеоретична робота після монографій В. П. Зенковича, В. В. Лонгінова, О. К. Леонтєва, їх послідовників. Вона має міжнародне значення та остаточно стверджує берегознавство як окрему міжгалузеву географічну науку.

Ключові слова: географія, берегознавство, формування, регіональні результати, теорія, практика.

Метою монографії, яку запропонував нам проф. Ю. Д. Шуйський, є «необхідність спеціального й цілеспрямованого розгляду й аналізу основних науково-прикладних положень берегознавства» [1, с. 7]. Свої власні результати автор вплітає у канву загального розгляду, хоча міг би подати їх концентровано подібно до викладу основних здобутків В. П. Зенковича, О. К. Леонтєва, Ф. Шепарда, М. Шварца та інших знаменитих фізико-географів зі світовим ім'ям. Про це свідчить не лише значна частка його власних публікацій, біля 50 посилань, що вміщено в список літератури із загального списку в 420 наукових видань в доробках автора. Більше за кількість важить змістовний та авторитетний внесок автора у проблеми світового берегознавства [1].

Розглянемо у схематизованому викладі структуру і основний зміст розділів монографії. У Вступі автор чітко визначає свою наукову позицію щодо оцінювання здобутків берегознавства як комплексної, системної, суто географічної науки, різко протиставляючи її намаганням надати їй екологічного статусу, демонструючи при цьому приверженість класичному розумінню екології у біологічному сенсі. Думаю, що тут [1, с. 6] автор надто категоричний, тим більше, пам'ятаючи про його участь у деяких неоднозначно сприйнятих українським суспільством екологічних експертизах [2]. Проте, це окрема деталь, яка на тлі дійсного подальшого викладу видається мало суттєвою. Тут же, у вступі, по-

дано мету (цитована нами вище) та визначено 6 нерівнозначних завдань, які передбачалось викласти [1, с. 7]. Тут добре підкреслена фундаментальна фізико-географічність, так би мовити, характерність берегознавства, що виглядає переконливо як один з найважливіших аспектів проблеми. Проте, серед них відсутнє завдання аналізу загальнолюдської і інженерної діяльності на береги й берегоформуючі процеси й штучні берегові зони (хоч в останніх розділах монографії про це трохи є).

Наведено інформацію про діяльність міжнародних організацій, у тому числі участі в їх діяльності автора, що, зрозуміло, ще вище підіймає рейтинг і автора, і самого видання. Склалося так, що берегознавча спільнота Світу найчастіше входила до географічних міжнародних та національних організацій, а провідною причиною була комплексність і системність науки. А цю властивість давала тільки географія, що переконливо показано автором монографії. Тому берегознавство є однією саме з географічних наук, хоча результати та висновки його використовуються в океанології, в геології, в гідротехніці, в біології та деяких інших науках.

Розділ 1 «Історія, причини зародження та хід розвитку берегознавства» розпочинається з порівняння наявних тлумачень терміну «берегова зона». Автор дотримується досить широкого, проте, як здається, важко окреслюваного поняття, що «берегова зона – це вузька частина прибережного дна й прилеглої суходолу, смуга, піддана впливу гідрогенних хвильових і нехвильових процесів, приурочена до області берегової лінії й така, що відрізняється високою динамічністю» [1, с. 13]. Як на нас, то частини визначення «вузька смуга», «хвильові й не хвильові процеси», «область берегової лінії» є не такими, щоб надати дефініції строгого значення. «Область берегової лінії» взагалі логічний нонсенс, бо тут «область» є поняттям просторовим, а те, частиною чого вона є – берегової лінії – є лінійним. Щодо високої динамічності – то вона не є атрибутом, а є лише властивістю, яка може бути, а може – й ні. Далі автор досить критично розглядає інші дефініції берегової зони і приходиться до висновку: «Берегова зона являє собою основний об'єкт берегознавства...» [1, с. 14]. На жаль, цей основний об'єкт залишився без переконливого окреслення.

У наступному важливому параграфі автором узагальнено фізико-географічні особливості берегової зони моря, справедливо, на нашу думку, звертаючи увагу на її пограничне положення й відповідно – значущість у взаємодії суходіл – море. Більш того, він підкреслює комплексний характер взаємодії, додаючи, у якості об'єктів взаємодії, усі інші геосфери, включаючи навіть ноосферу (невідомо, у якому розумінні, бо таких є декілька). Дуже доречним здається тут підкреслювання «безумовної єдності берега і підводного схилу», хоча знову-таки – що тут берег? Лінія перетину верхньої межі літосфери з поверхнею моря – але ж вона, так би мовити, є темпоральною структурою (подекуди суттєво міняючи положення навіть протягом доби)? Чи це статистичне поняття? Від цього залежить постановка питань управління берегоформуванням та ін.

важливі й затратні технічні проекти, оцінки вікових змін тощо. Далі аналізується походження й роль берегоутворювальних процесів (переважно енергії хвиль). Підкреслюється деструктивність абразії і конструктивність акумуляції [1, с. 17], значення режиму хвилювання (перш за все вітрового). Наводяться «нормально» запозичені пояснення зміни вітрової хвилі в залежності від параметрів підводного схилу і наводяться основні рівняння для обчислення параметрів вітрових хвиль, за Ф.Шепардом [1, с. 19]. Останнє є вельми корисним з огляду на те, цю основоположну працю видано більше ніж 40 років тому у перекладі, і вона без нагадування автора могла би бути приреченою на забуття. На наступній сторінці чомусь вміщено авторську «схему перетворення осадового матеріалу з кліфів у фаціальних умовах берегової зони моря...» – що не дуже пасує до викладу матеріалу, де про це, власне, і не йде мова. У окремому параграфі (1.1.3) автор повертається до питання відношень поміж екологією і берегознавством, про що вже було на першій сторінці Вступу, наголошуючи, що берегознавству не слід нав'язувати екологізацію, хоча, можливо, це надто категорично: навіть у класичному розумінні екології деякі береги – мангрові, ваттові, інгресійні (лагунні) досить часто є об'єктами суттєво екологічними. Крайнощі завжди вразливі.

Далі (розділ 1.2) подано давню історію і причини зародження вчення про береги. Це виключно багатий і глибоко опрацьований розділ з величезним переліком імен і характеристикою постатей за період у два з половиною тисячоліття, особливо ж з ХУІІІ століття. Цінним є те, що у параграфі 1.2.3. автор, відступаючи від описового стилю подання попереднього матеріалу, наводить відомості про перші інженерні роботи у берегознавстві.

У розділі 1.3. досліджується «Зародження теорії вчення про морські береги». Це дуже багате й різнобічне дослідження. Здається, що варто було б виключити слово «теорія», бо насправді йдеться про різні аспекти проблеми. Проте, взагалі це не так вже й важливо. Добре те, що автором виділено різні напрямки формування берегознавства (навіть по окремих параграфах). Сам текст, як і попередній, має значний спектр посилань на вітчизняних (у широкому сенсі) і іноземних дослідників, серед яких світлі імена багатьох корифеїв від М. Будищева та Ф. Літке до В. Зенковича та В. Лонгінова, які спеціально досліджували береги Чорного й Азовського морів. Побічно, автор критикує провідних українських географів за забуття дуже важливої для України проблеми, яка протягом багатьох років жодного разу не згадувалася у оглядових та програмних доповідях Українського географічного товариства та лідерів вітчизняної географії.

Розділ 2 присвячено регіональним дослідженням у берегознавстві, коли особливо активно накопичувався первинний матеріал. За змістом, він продовжує той виклад здобутків багатьох фахівців, який ми мали вище – він вражає і тут спектром імен і досягнень. В цій частині автор переважно (за об'ємом і глибиною викладу) розглядає береги Чорного й Азовського морів, що виглядає

закономірним. Більш фрагментарно подано окремі береги колишнього СРСР, що дає уяву про різноманіття досліджень. Зовсім не згадуються береги «далекого зарубіжжя», через що окремі екзотичні тип берегів (вище ми згадали деякі з них) випали з розгляду. Це вада надто «широкого» подання назви розділу. Привертає до себе увагу розділ 2.9, у якому узагальнено (у вигляді окремих напрямків) питання регіонального берегознавства по напрямках літодинамічному, гідродинамічному, палеогеографічному; слід, на нашу думку, було б розглянути і біогеографічний (екологічний за змістом) напрямок, але ті регіональні об'єкти, які розглянуто вище, такого дослідницького матеріалу не містили.

Розділ 3 присвячено зв'язку берегознавства з іншими науками. Це досить біглий огляд окремих застосувань чи, як пише автор, впливів фізики, математики, хімії та біології. Окремо виділено вплив географічних наук. Тут можна хіба що присікатися до формулювань: більше, за фактом, йдеться про застосування окремих знань чи теорій, ніж про вплив цілих наук.

Незрозуміло чому, але основний методологічний розділ праці «Основні принципи і наукові положення вчення про береги» опинився у цій главі попри те, що саме йому б личило бути її назвою і стрижнем викладу. Ця частина викладу містить високопрофесійний (на нашу думку) аналіз, крім згаданих основних принципів (3.3, [1, с. 259–293]) та основних географічних (?) законів у берегознавстві (3.4, [1, с. 294–358]). Тут сформульовано «закони», які швидше за все (крім хіба що зональності) невідомі географові, тому їх слід було подавати як берегознавчі постулати (бо вони не мають доказу). Окремо подано бачення берегової зони з боку ландшафтознавства, що навряд чи коректно з огляду на те, що аквальні, субліторальні та подібні природні комплекси до цього часу у поняття «ландшафту» не включаються. Проте, можливо, це буде наступним трендом ландшафтознавства, і тоді авторіві буде належати пріоритет у цій перспективній справі (наприклад, виділення аквашафтів, крок до цього зроблено у параграфі 3.6.3).

Останній, 4-й розділ монографії присвячено практичному значенню берегознавства. Тут наведено основні, в цілому, загальновідомі способи впливу антропогенно-техногенної діяльності на стан берегів, їх перетворення та використання, яке важко називати раціональним. Самому викладові матеріалу притаманний безпорадно-негативістський стиль (які маємо наслідки антропогенно-техногенної діяльності, таким є і стиль викладання – заув. рец.), характерний для публікацій ЗМІ та наукової популістики останнього півстоліття світової історії. Здавалося, що його можна було б пом'якшити, скориставшись позитивними наслідками берегокористування: адже якби таких не було, то і сама ця справа давно б втратила принадність. Рецензентові відомі такі позитивні приклади. Здається, що це найбезпорадніший розділ такого глибокого й всебічного подання власне наукових проблем.

На завершення. Вважають, що Україна належить до таласократичних культур. Таласократична культура – це культура морського узбережжя, узбережжя

великих судноплавних рік. Це та культура, що виникає на шляхах інтенсивного товарообміну та врешті-решт обміну духовними цінностями. У канві такого посилю, слід визнати, що публікація всесвітньо відомим береговиком монографії, що рецензована тут, має значення не лише наукове, але й широке світоглядне й соціально-ідеологічне. Цей посил потребує уваги для виправдання того, як країна, що має більше ніж 1700 км довжини берегової зони Чорного й Азовського морів, не утримує у своїй ментальності й надає так мало уваги розвиткові науки берегознавства, попри те, що багато які політичні й економічні процеси, часто-густо доленосні, відбуваються безпосередньо у береговій зоні або в щільній залежності від неї. Це надає можливості не лише відзначити актуальність і високу значущість пізнання берегових систем та найближчої до берегової лінії зони моря-суходолу – власне, берегової зони, за визначенням авторитетних «береговиків». Серед них одне з чільних місць на світовій арені цієї комплексної гілки знань і практичних розробок вже протягом п'яти десятиліть належить професору Юрію Дмитровичу Шуйському. Нагадаємо, що автор монографії представляв колишній СРСР у світових і регіональних організаціях системи Міжнародного Географічного союзу, а натепер за фактом очолює Національну школу берегознавства, яка, без сумніву, за логікою повинна мати далекоглядну перспективу. Вже й при незалежній Україні він став лауреатом Золотої Медалі від Міжнародної асоціації вчених та отримав титул Міжнародного Амбасадора в сфері науки та громадської діяльності за рейтингом Американського Біографічного інституту. А Кабінет Міністрів України та Президія НАН України включили професора до Всеукраїнського Науково-освітнього потенціалу нашої країни.

Висновки. Отже, видання рецензованої монографії є і заявкою, і одразу декількома широкими кроками до фундаментації цього напрямку як комплексної міждисциплінарної проблеми науки про Землю. Можна вважати, що монографія, яка рецензована, поклала початок науковому берегознавству як суто географічній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шуйский Ю. Д. История развития и методология береговедения: монография / Ю. Д. Шуйский. – Одесса : Астропринт, 2018. – 448 с.
2. Шуйский Ю. Д. Килийская дельта Дуная и вопросы водных путей // Проблемы экологической безопасности транспортных коридоров в Черноморском регионе: Сб. научн. трудов. – Одесса: ОЦНТЭПИ, 2003. – С. 148–159.

REFERENCES

1. Shujskij Yu. D. (2018) Istoriya razvitiya i metodologiya beregovedeniya: monografiya [*History of development and methodology of coastal science: monograph*], Odessa: Astroprint, 448 p.
2. Shujskij Yu. D. (2003) Kiliyskaya delta Dunaya i voprosy vodnyh putej [*Kiliya Danube Delta and waterway issues*]. Problemy ekologicheskoy bezopasnosti transportnyh koridorov v Chernomorskom regione: Sb. nauchn. trudov, Odessa: OCNTEPI, 148–159 pp.

Надійшла 10.04.2020

И. Г. Черванев, проф., докт. технич. наук,
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
кафедра физической географии и картографии
площадь Свободы 4, Харьков-77, 61077, Украина

**РАЗМЫШЛЕНИЯ НА ПОЛЯХ МОНОГРАФИИ
Ю. Д. ШУЙСКОГО «ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ
БЕРЕГОВЕДЕНИЯ»**

Резюме

Известный в Украине ученый-географ профессор И. Г. Черванев критически рассмотрел фундаментальную монографию Почетного члена Украинского Географического общества Юрия Шуйского об истории зарождения, развитии и формировании междотраслевой науки «Береговедение». Книга включает Введение, 4 раздела, заключение, расширенный абстракт на английском языке (на 5 страницах), список цитированной литературы из 360 названий. Текст сопровождается 81 рисунком, 21 фотоснимком, 4 таблицами. Суммарный объем составляет 448 страниц. Данная общетеоретическая работа оценивается как новое фундаментальное исследование после монографий В.П. Зенковича, В.В. Лонгина, О.К. Леонтьева, их учеников и последователей. Она имеет международное значение и окончательно утверждает береговедение как междотраслевую географическую науку.

Ключевые слова: география, береговедение, формирование, региональные результаты, теория, практика.

I. G. Chervanev, Prof., Dr. Techn. Sci.,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Department of Physical Geography and Cartography
Kharkov City-77, Svoboda Squire 4, 61077, Ukraine

**REFLECTIONS ON MARGINS OF Yu. D. SHUISKY' MONOGRAPH
«THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND METHODOLOGY OF
COASTAL SCIENCE»**

Abstract

Famous in Ukraine scientist-geographer Prof. I. G. Chervanev, critically analyzed fundamental monograph that was wrote by Honourable Member of Ukrainian Geographical Society Prof. Yuriy Shuisky about history of conception, evolution and forming of geographical separate coastal science. The Book include introduction, 4 chapters, conclusion, big abstract (volume is 5 pages), references are 360 original sources. The book text is accompanying 81 figures, 21 foto-pictures, 4 tables. In total, summary volume of the manuscript have 448 pages. The estimated multi-fundamental theoret-

ical book is a new fundamental development after monographs by V. P. Zenkovich, V. V. Longinov, O. K. Leontiev, them disciples and learners. The monograph of Prof. Yuriy Shuisky have international significance and finally confirm coastal science as a one of multi-geographical.

Keywords: geography, coastal science, forming, regional results, theory, practice.